

UOT: 635.9

EKOLOJİ ŞƏRAİTİN BOSTAN BİTKİLƏRİNİN MƏHSULDARLIĞINA TƏSİRİ**Ç.T.NAMAZOVA****AMEA Genetik Ehtiyatlar İnstitutu****M.Y.HƏSƏNOVA****AMEA Dendrologiya İnstitutu**

Respublikada kənd təsərrüfatı istehsalının müasir tələblər səviyyəsində qurulması və ölkə əhalisinin bütün təbəqələrinin ərzaq məhsulları ilə müvafiq fizioloji normalarla təmin olunması, bu gün həlli vacib olan problemlərimizdədir.

Açar sözlər: ekoloji təmiz, seleksiya, izolyasiya, heterosiz, biomüxtəliflik, ekosistem.

Bu gün bəşəriyyəti düşündürən global problemlərdən biri dünyanın ekoloji durumudur. İnsan cəmiyyəti inkişaf etdikcə onun tələbatı artır ki, bu da təbii ekosistemlərdən intensiv istifadəyə və onun istismarına səbəb olur. Sərvətlərdən intensiv və səmərəsiz istifadə olunması onun tükənməsinə və gələcək üçün təhlükə yaranmasına səbəb olur. Dünya birliyi ölkələri tərəfindən Bitki Genetik Ehtiyatlarının bugünkü vəziyyətinə, mövcud problemlərin təxirə-salınmaz həllinə və gələcək inkişafına dair bir sıra beynəlxalq miqyaslı sənədlər qəbul edilmişdir.

Ardıcıl və sistemli tədbirlərin həyata keçirilməsi, əhalinin bir sıra kənd təsərrüfatı məhsulları ilə normal təmin edilməsinə və xarici ölkələrdən idxal olunan zay ərzaq məhsullarının azaldılmasına öz müsbət təsirini göstərir.

Hər bir ölkənin sosial-iqtisadi inkişafı bütün sahələrin bazar iqtisadiyyatı tələblərinə uyğun təşkil olunmasından, kənd təsərrüfatı bitkilərinin təbii potensialının düzgün istifadəsindən və əhalinin ərzaq məhsullarına daim artan tələbatının ödənilməsindən çox asılıdır. Bu gün bu problemlərin həll olunması mövcud üsulların təkmilləşməsinə tələb edir. Kənd təsərrüfatı potensialından səmərəli istifadə etmək ölkənin idxal və ixrac strukturunun təkmilləşməsinin əsasını təşkil edir. Bu baxımdan yerli bitki ehtiyatlarımızın düzgün idarə olunması ölkəyə gətirilən və ölkədən aparılan məhsulların tənzimlənməsi, tələbat amillərinin düzgün əlaqəsi nəzərə alınmalıdır. Statistik hesablamalar göstərir ki, daxili ehtiyatlardan səmərəli istifadə etməklə kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalını 1,5-2 dəfə artırmaq mümkündür. Bu zaman ərzaq məhsullarının təkcə kəmiyyəti deyil, keyfiyyəti və təhlükəsizliyi də ön plana çəkilməlidir. Ərzaq məhsullarının keyfiyyətinə nəzarət sisteminin təkmilləşməsi yeni prinsiplər baxımından yanaşılmasını tələb edir.

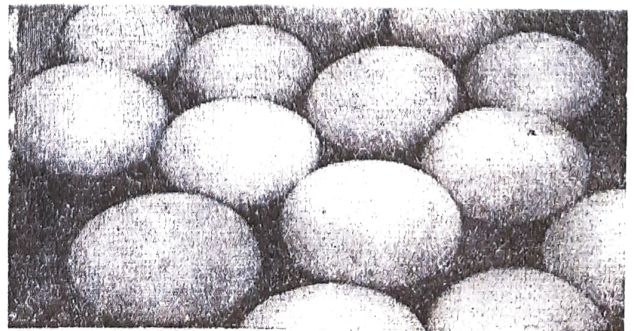
Azərbaycanda yerli kənd təsərrüfatının inkişafına həmişə ciddi ehtiyac var. Respublikada daxili bitki növlərinin seleksiyasını genişləndirmək üçün hər cür imkan olmasına baxmayaraq, süni yolla əldə olunmuş növlərin əkini və idxalı sürətlə artır. Ticarət məqsədilə xarici meyvə, tərəvəz və bostan bitki nümunələrinin ölkəyə gətirilməsi, onların çox qiymətli aborigen sortlarının, eləcə də yerli seleksiya sortlarının aradan

çıxmasına səbəb olur. Respublikada bostan bitkilərinin istər seleksiyası, istərsə də toxumçuluğu sahəsində bir sıra problemlər yaranmış, yerli genetik ehtiyatların potensialı tükənmişdir. Xarici mənşəli bostan bitki nümunələrinin respublikaya güclü axını yerli sortları sıxışdırıb aradan çıxarmışdır. Aldığımız məlumatlara görə 2002-ci ildə Azərbaycanda qarpızın 14 sortu əkilirdisə bu gün cəmi 1 sortuna rast gəlinir. Bu fakt onu göstərir ki, insan sağlamlığı üçün çox böyük əhəmiyyət kəsb edən yerli bostan bitkilərinin istehsalı çox aşağı səviyyədədir. Lakin bütün il boyu mağazalarda xarici ölkələrdən idxal olunmuş qarpıza, yemişə rast gəlirik. Bu bostan bitkiləri isə bizim sağlamlığımıza çox ciddi zərər vurur. Belə məhsullar xarici görünüşünə görə insanı çox cəlb edir, dadı da demək olar ki, qənaətbəxşdir. Lakin belə məhsulların gələcəkdə hansı ağılaşmaz fəsadlar verəcəyi hələ elmə tam məlum deyil. Lakin hal-hazırda insanların çarəsiz xəstəliklərə düşər olmasının başqa şübhə yeri yoxdur. Arzu edirik ki, respublikamızda bu işlərlə məşğul olan qurumlar əhalinin sağlamlıq durumunun hər şeydən qiymətli olduğunu nəzərə alsınlar və bu işlərə xüsusi nəzarət etsinlər.

Müasir cəmiyyət üçün ərzaq problemi dedikdə insanların keyfiyyətsiz ərzaq məhsullarını necə gəldi qəbul etmələri deyil, ekoloji təmiz şəraitdə becərilmiş keyfiyyətli qida məhsulları ilə təmin olunması nəzərdə tutulur.

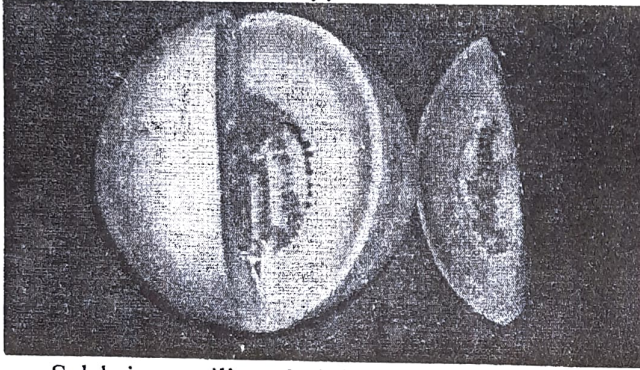
Hal-hazırda əhalinin istehlakında ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı məhsullarının payının az olduğu məlumdur. Ona görə də yerli bitki sortlarının bərpa olunmasına çox böyük ehtiyac duyulur.

Respublikada Genetik Ehtiyatların qorunması və səmərəli istifadəsi üzrə beynəlxalq təşkilatlarla birgə

bir sıra əhəmiyyətli sazişlər imzalanmışdır.

Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, aqrar islahatlardan sonra, məhsuldarlığın artırılması, kəmiyyət və keyfiyyət, ekoloji təmizlik problemlərinin həlli ön plana çəkilir. Bu işlərin həyata keçirilməsində Genetik Ehtiyatlar İnstitutunun da rolu olmuşdur. Belə ki, tərəvəz və bostan bitkiləri laboratoriyasında 2003-cü ildən başlayan tədqiqat işlərində bostan bitkiləri olan qarpız, yemiş və balqabağın itmək təhlükəsi olan xeyli nümunələrinin toxumları xalq seleksiyaçılarından əldə olunaraq institutun təcrübə bazasında əkilərək çoxaldılmış, izolyasiya şəraitində əkilərək bioloji cəhətdən təmizlənmiş və Genbanka təhvil verilmişdir. Hazırda dünya birliyi ölkələri bostançılığın dinamik inkişaf etdirilməsinə, genefond materiallarının qorunub saxlanmasına, seleksiya və toxumçuluğunun qorunub saxlanmasına xüsusi əhəmiyyət verir.

Seleksiya nailiyyətlərinin uzunmüddətli olması məhsuldarlığın düzgün təşkil olunmasından çox aslıdır. Əkin zamanı elit və superelit toxum nümunələrindən istifadə etməklə bostan bitkilərinin məhsuldarlığın, sortların genetik mənşəyindən aslı olaraq 20-25% artırmaq mümkündür. Bostan bitkilərinin keyfiyyətini artırmaq üçün toxumların məhsuldarlıq keyfiyyətinin və becərmə şəraitinin, təsərrüfat qaydalarının yerinə yetirilməsi tələb olunur.

Müxtəlif mühit şəraitlərində bostan bitkilərinin tərkibi, dad keyfiyyəti, ölçüsü, saxlanmaya qarşı davamlılıqları dəyişir. Bu xüsusiyyətləri nəzərə alaraq

hər regiona uyğun, kompleks təsərrüfat göstəriciləri nümayiş etdirən sort və sort nümunələrin münasib zonalarda əkilməsi vacib şərtlərdəndir. Apardığımız çoxillik tədqiqata əsaslanaraq deyə bilərik ki, bəzi rayonlar istisna olmaqla Abşeron ərazisində yerləşən Çaylı və Nasosnu adlandırılan ərazilərdə bostan bitkilərinin məhsuldarlığı və keyfiyyəti daha yüksək olur. Bu ərazilərdə xalq seleksiyaçılarından yüksək peşəkarlıqla becərdikləri məhsulun toxumlarından istifadə edərək bəzi növlərin yenidən həyata qaytarılmasına və çoxaldılmasına nail olmuşuq. Arzu edərdik ki, bu işlərə nəzarət edən elmi cəhətdən əsaslandırılmış bir sistemin yaradılması məsələlərinə baxılsın.

Genetik Ehtiyatlar İnstitutunda bu işlərin müasir tələblər səviyyəsinə qaldırılması, elmi araşdırmaların Beynəlxalq Təşkilatlarla birgə qurulması yaxın gələcəkdə öz müsbət təsirini göstərəcək. Bu gün Milli genetik ehtiyatlar sahəsində çox ciddi araşdırmalara, alınan nəticələrin geniş yayılmasına və elmi əməkdaşlığın gücləndirilməsinə böyük ehtiyac vardır. Bu işlərdə ləngimə, sonra gec ola bilər. Onsuz da son illərdə bostan bitkilərinə qarşı insanların səhlənkar münasibəti onların bir çox qiymətli sortlarının azalmasına və itirilməsinə səbəb olmuşdur. Belə təhlükənin real olduğu bir dövrdə qiymətli populyasiyaların və xalq seleksiyası sortlarının qorunub-saxlanması və gələcək nəsillərə çatdırılması bu gün bir problem olaraq öz həllini gözləyir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Aqrar Elmi – 2008, № 4-5, səh. 18.
2. Yeni İqtisadiyyat jurnalı. Bakı – 2007, № 14, səh. 101.
3. Tərəvəzçiliyin inkişaf etdirilməsində elmin mütərəqqi rolu. Bakı-Qanun, 2008, səh. 40.
4. Özbəkistan qovunları. R. Mavlyanova, A. Rustamov. Özbəkistan – 2005, səh. 5.
5. Ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı haqqında, "Azərbaycan Respublikası Qanunu", Bakı, 13 iyun 2008-ci il tarixli qərarı.
6. Tərəvəz və bostan bitkilərinin toxumşünaslığı. S.B.Quliyev, Bakı-2010, səh.148-151.
7. Овощные и Бахчевые культуры. Сельхозгиз. Москва-1955.

Влияние экологических условий на производительность бахчевых культур

Ч.Т.Намазова, М.Ю.Гасанова

В статье показаны биоморфологические и биоэкологические хозяйственно-ценные признаки происхождения.

Influence of ecological condition on productivity of melon plantation

Ch.T.Namazova, M.Y.Gasanova

In this article are given origins, bio-morphological and bio-ecological features of melon plants.

Key words: Ecology, pure selection, isolation, heterosis, biodiversity, ecosystem